

Grijs in groen onderwijs

Hoe het groen onderwijs kan inspelen op de behoeften van jonge ondernemers in de multifunctionele landbouw door verbinding te leggen met het 'grijze' onderwijs.

Rapport 586

Henri Holster (Livestock research)
Marcel Vijn (PPO - AGV)

April 2012

Colofon

Uitgever

Wageningen UR Livestock Research
Postbus 65, 8200 AB Lelystad
Telefoon 0320 - 238238
Fax 0320 - 238050
E-mail info.livestockresearch@wur.nl
Internet <http://www.livestockresearch.wur.nl>

Redactie

Communication Services

Copyright

© Wageningen UR Livestock Research, onderdeel van
Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2011
Overname van de inhoud is toegestaan,
mits met duidelijke bronvermelding.

Aansprakelijkheid

Wageningen UR Livestock Research aanvaardt geen
aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend
uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de
toepassing van de adviezen.

Wageningen UR Livestock Research en Central
Veterinary Institute, beiden onderdeel van Stichting
Dienst Landbouwkundig Onderzoek vormen samen met
het Departement Dierwetenschappen van Wageningen
University de Animal Sciences Group van Wageningen UR
(University & Research centre).

Losse nummers zijn te verkrijgen via de website.

De certificering volgens ISO 9001 door DNV
onderstreept ons kwaliteitsniveau. Op al onze
onderzoeksopdrachten zijn de Algemene
Voorwaarden van de Animal Sciences Group van
toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de
Arrondissementsrechtbank Zwolle.

Abstract

Grey (non agricultural based) in Green (agricultural based) education. There is a challenge for green education to incorporate more grey related values in educating new young multifunctional agricultural entrepreneurs. Interviews and discussion between young earlier graduated entrepreneurs and education staff lead to insight information and recommendations for improvement.

Keywords

Green and grey education, multifunctional agriculture, educating young farmers, entrepreneurship.

Referaat

ISSN 1570 - 8616

Auteur(s)

Henri Holster
Marcel Vijn (PPO - AGV)

Titel

Grijs in groen onderwijs

Rapport 586

Samenvatting

Grijs in groen onderwijs. Een uitdaging voor groen onderwijs voor het inbrengen van meer grijze vakken in de opleiding van jonge multifunctionele landbouwondernemers. Interviews en discussie tussen jonge afgestudeerde ondernemers en onderwijspersoneel geven inzicht en aanbevelingen voor verbeteringen.

Trefwoorden

Groen en grijs onderwijs, multifunctionele landbouw, opleiden jonge boeren, MFL ondernemerschap.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1. Inleiding	7
2. Doel en aanpak	9
3. Verkenning en parels	11
3.1 In gesprek met docenten in het groen onderwijs	11
3.2 Een parel in onderwijs praktijkinnovatie; case op de Eemlandhoeve.....	12
3.3 Conclusies.....	13
4. Verdieping met Junior Waardewerkers	15
4.1 Over Junior Waardewerkers en hun opleiding	15
4.2 Beleving door Junior Waardewerkers.....	15
4.3 Conclusies.....	16
5. Workshop onderwijs met Junior Waardewerkers en GKC	17
5.1 Doel en aanpak	17
5.2 Uitwerking van de workshop.....	17
5.3 En hoe verder	18
5.4 Leerpunten	19
6. Conclusies en aanbevelingen	21
Bijlage 1 Lijst personen die bijdrage hebben geleverd	23
Bijlage 2 Verslag workshop met GKC ambassadeurs en Junior Waardewerkers	24

Samenvatting

Vanuit het onderzoeksprogramma Landbouw in zijn Maatschappelijke omgeving is de vraag gesteld hoe de verbinding tussen het groene en 'grijze' onderwijs te stimuleren. Huidige jonge multifunctionele ondernemers, uit het kennisnetwerk Junior Waardewerkers, geven aan dat het opleidingsaanbod dat zij genoten hebben niet altijd aansluit bij wat ze nu in de praktijk nodig hebben. Te beantwoorden vraag is hoe het groene onderwijs te versterken t.b.v. de toekomstige jonge multifunctionele landbouwondernemer. Of meer concreet in dit rapport: *Hoe het groen onderwijs kan inspelen op de behoeften van jonge ondernemers in de multifunctionele landbouw door verbinding te leggen met het 'grijze' onderwijs?*

Uit interviews komt dat er een aantal manieren van samenwerking zijn tussen grijs en groen onderwijs: Groen huurt kennis in van grijs (of vice versa), of er is samenwerking vanuit groen met grijs (of vice versa). Groen onderwijs doet voorzichtige pogingen om grijs onderwijs te benaderen. De ervaringen in het MBO zijn overwegend goed. Bij het HBO is het moeilijker, de HBO instellingen in het grijze onderwijs zijn groot en dat maakt het lastig. Samenwerking in het groene HBO onderwijs lijkt minder aan de orde omdat ze zelf opschuift richting grijs en het onderwijs in eigen huis probeert te houden. Het grijze onderwijs weet op haar beurt het groene onderwijs nog niet echt te vinden, op een enkele uitzondering na. Maar ook de praktijk kan fungeren als ontmoetingsplaats voor een sterk gezamenlijk grijs en groen onderwijs. Het Kigo project Stad en Land (Eemlandhoeve) is een parel die dit laat zien.

Inventarisatie onder de Junior Waardewerkers bevestigt het beeld dat het eerder genoten groene onderwijs niet goed aansluit op de behoefte van de ondernemer nu. De multifunctionele landbouw (MFL) ondernemer heeft behoefte aan andere kennis en vooral vaardigheden (zoals marketing, personeel, waarde creatie, etc.). Dit blijkt niet goed geboden te worden door het groene onderwijs, het grijze onderwijs mist op haar beurt specifieke landbouwkennis. Geconcludeerd wordt dat groen onderwijs vakken van grijs meer naar zich toe zal moeten halen, of extern moet verbinden met grijze onderwijsmodules. Daarbij inzetten op flexibiliteit is belangrijk.

In een workshop met een viertal Junior Waardewerkers (ondernemers), leden van GKC programmateam en GKC onderwijsambassadeurs, is verder gewerkt aan de vraag van dit onderzoek. Ook na debat komen de ondernemers tot de conclusie dat ze, als ze weer voor de keus zouden staan, zouden kiezen voor grijs onderwijs. Maar ook is er het gezamenlijk besef dat het gaat om de ontwikkeling van ondernemerschap. Van het opleiden van vakmensen naar (ook) het opleiden van ondernemers. Leerpunten uit de workshop zijn: (1) Groen onderwijs moet zich voor HBO en MBO-4 niveau meer richten op ondernemerschap, MBO tot en met niveau 3 kan gericht blijven op vakmanschap; (2) er verschil in leerbehoeften bestaat, dit afhankelijk van achtergrond en toekomstige baan in de MFL, en dat dit kansen geeft voor groen onderwijs als ze maatwerk kan leveren; (3) verschillen in leerbehoeften het complex maakt en dat je leerlingen moet helpen in de keuzes door ze te laten proeven van MFL. Deelnemende docenten van de workshop nemen ieder hun eigen plannen hieruit mee naar huis.

De conclusies:

1. Samenwerking tussen grijs en groen komt op gang maar vraagt om verdere uitbouw en flexibiliteit.
2. Groen onderwijs schuift op richting grijs opleiden en probeert het onderwijs in eigen huis te houden (HBO).
3. Verschil in leerbehoeften maakt maatwerk noodzakelijk. Dit biedt kansen voor het groen onderwijs om leerlingen van niet agrarische afkomst aan te trekken.
4. Bij het maatwerk hoort begeleiding van de leerling bij de ontwikkeling van de eigen vraag.

De aanbevelingen:

1. Groen onderwijs kan vakken van grijs meer in eigen huis halen, of kan actief haar leerlingen/studenten verbinden met onderwijsmodules die aangeboden worden door het grijs onderwijs.
2. Richt groen MBO meer in als ondernemersopleiding. Verbreed de opleiding en zorg dat de praktijkdocenten meebewegen in de behoeften van de MFL ondernemer.
3. Ontwikkel meer maatwerk gericht op betere individuele begeleiding en aanbieden van interne en externe lesmodules.
4. Zoek actieve samenwerking met (netwerken van) MFL ondernemers om optimaal leeraanbod, samen met grijs onderwijs, tot stand te brengen. Voor de MFL sector, in het bijzonder ook (netwerken van) ondernemers, geldt dit als aanbeveling om deze uitdaging op te pakken.

1. Inleiding

Vanuit het onderzoeksprogramma Landbouw in zijn Maatschappelijke omgeving is de vraag gesteld hoe de verbinding tussen het 'Groene' en 'Grijze' onderwijs te stimuleren.

Met groen onderwijs wordt hier het reguliere agrarisch (incl. groendiensten) gebaseerde onderwijs bedoeld op zowel MBO (bijvoorbeeld AOC's) als op HBO niveau (HAS-en). Met grijs wordt het reguliere onderwijs daarbuiten aangeduid. In de volksmond wordt 'grijs onderwijs' soms als minder positief beleefd waardoor ook wel de term 'minder groen' wordt gebruikt.

Verondersteld wordt dat grijs en groen van elkaar kunnen leren zodat beide opleidingen beter worden. Huidige jonge multifunctionele ondernemers, verenigd in het kennisnetwerk Junior Waardewerkers, geven aan dat het opleidingsaanbod dat zij genoten hebben niet altijd aansluit bij wat ze nu in de praktijk nodig hebben. Het gaat dan om zowel oud-studenten van grijs als ook groen onderwijs. Verbinding van onderwijs, MBO en HBO opleidingscoördinatoren en of GKC leden, met Junior Waardewerkers zou een praktische invulling kunnen geven aan het leerproces.

Te beantwoorden vraag is in zijn algemeen hoe het groene onderwijs te versterken t.b.v. de toekomstige jonge multifunctionele landbouwendrnermer.

In dit rapport wordt de focus gelegd op wat het groene onderwijs kan doen. Concreet met de vraag:

Hoe het groen onderwijs kan inspelen op de behoeften van jonge ondernemers in de multifunctionele landbouw door verbinding te leggen met het 'grijze' onderwijs?

Nader wordt ingegaan op voorbeelden (parels) en de vraag hoe veranderingen of verbeteringen in de onderwijs of kennisstructuur duurzaam ingebed kunnen worden.

Bij de aanpak van het onderzoek is bewust samengewerkt met opleidingscoördinatoren, dit om ideeën en inspiratie in de praktijk gelijk tot leven te laten komen.

2. Doel en aanpak

Doel is het stimuleren van verbindingen van groen en grijs onderwijs, om te komen tot beter onderwijs voor toekomstige multifunctionele ondernemers en medewerkers

Hiertoe zijn een aantal acties uitgezet die direct zijn gericht op:

1. Het stimuleren van nieuwe of betere verbindingen
2. Het identificeren van huidige verbindingen en hun waarden

Indirect zijn de acties gericht op:

- Uitwisseling van ervaring en kennis
- Verbindingen stimuleren
- Parels uitbouwen
- Maximale olievlekwerking

De activiteiten zijn:

1. Eerste verkenning in de vorm van korte inventarisatie huidige problematiek en bekende grijs-groene verbindingen. Dit door gesprekken met een aantal personen vanuit onderwijs.
2. Verdiepende sessie van de problematiek, tevens kansen en bottlenecks, met het kennisnetwerk van Junior Waardewerkers.
Dit netwerk als ervaringsdeskundigen hoe zij 'recent' het onderwijs en de praktische bruikbaarheid voor hun huidige werk als ondernemers ervaren.
3. Workshop met onderwijs (GKC ambassadeurs) en Junior Waardewerkers.
  - Inspireren met nieuwe/andere (praktijk)ideeën;
  - Zelf op zoek, maar met elkaar, naar nieuwe kansen en initiatieven voor versterking onderwijs.

Op te leveren resultaat:

- Rapport met bevindingen en aanbevelingen;
- Artikel in vakblad Groen Onderwijs over de uitdagingen en mogelijkheden van het grijs in, of met, groen.

3. Verkenning en parels

Voor de inventarisatie zijn een aantal gesprekken gevoerd (bijlage 1). In dit hoofdstuk de samenvattingen hiervan, aangevuld met de eerste conclusies.

3.1 In gesprek met docenten in het groen onderwijs

Voor de inventarisatie zijn een aantal gesprekken gevoerd met docenten in het groen onderwijs.

Er zijn grofweg vier manieren van samenwerking te onderscheiden tussen grijs en groen onderwijs:

1. Groen huurt kennis (docenten) in van grijs
2. Samenwerking vanuit groen met grijs
3. Groen verhuurt zijn kennis aan grijs onderwijs
4. Samenwerking vanuit grijs met groen

Hieronder bespreken we zowel voor het MBO als voor het HBO welke manieren van samenwerking voorkomen.

MBO

Dat groen onderwijs kennis inhuurt van grijs en ook dat de samenwerking wordt geïnitieerd vanuit groen onderwijs is al aan de orde in het MBO. Een voorbeeld is het Kigoproject Zorg en Leefomgeving.

Grijs onderwijs is, voor zover blijkt uit de vraaggesprekken, nog niet actief op het inhuren van kennis vanuit het groene onderwijs. De doelgroep agrarische leerlingen en studenten lijkt amper in beeld bij het grijze onderwijs. Kigo Zorg en Leefomgeving wordt gevolgd door 200 MBO-leerlingen in het groene onderwijs.

Om een juiste invulling te kunnen geven in aan de (toekomstige) samenwerking tussen groen en grijs onderwijs is de inschatting van de behoefte vanuit de multifunctionele landbouw erg belangrijk. Worden er generalisten, met zowel kennis van de agrarische tak als de multifunctionele tak, gevraagd of worden er specialisten (b.v. medewerker horeca) gevraagd?

Ervaringen in het MBO vanuit de Kigo Zorgenloos Beleven:

- AOC Oost heeft zelf de expertise op gebied van zorg niet in huis en huurt nu docenten in van het ROC. Dit kan doorgroeien naar een samenwerking met het ROC. Het inhuren van een docent van een andere onderwijsinstelling vraagt ieder jaar weer om kwaliteitsborging. De materialen van het ROC zijn niet zomaar over te nemen want passen soms moeilijk in programma van het AOC.
- Wellant heeft een goede samenwerking met Da Vinci college. Vanuit dit college is er een docent die affiniteit met groen heeft die het zorgdeel in het onderwijs van Wellant verzorgt. Er zijn nu meerdere opleidingen die aan elkaar gekoppeld worden.
- Groene Welle heeft goede ervaringen. Ze heeft een docent ingehuurd met de kennis en expertise. Het is belangrijk dat deze docent wel affiniteit heeft met groene sector.
- Bij de AOC Friesland is de samenwerking met de ROC goed.
- Clusius heeft op detachingsbasis iemand van ROC ingehuurd. Volgend jaar gaat de ROC opnieuw een docent van Clusius inhuren. Het gaat dan om een pedagogisch medewerker met diervoorzorging.

HBO

De HAS Den Bosch werkt samen met NHTV (Breda, internationaal hoger onderwijs voor onder andere hotel, toerisme en vrije tijd). Ze willen starten met 2 cursussen: digitale marketing en personeelsmanagement. De succesfactor hierbij is dat beide onderwijsinstellingen een zelfde soort (commerciële) kennistransfer kennen. Dat schakelt gemakkelijk. De samenwerking met het (niet commerciële) dagonderwijs is moeilijker. Er zijn ideeën geweest voor een uitwisseling van studenten maar is niet gerealiseerd.

Bij de HBO cursus Landbouw & Zorg (voor zorgboeren) is samengewerkt met Fontys (HBO zorg). Dat is geen succes geworden. Voor de tweede cursus is een extern adviseur ingehuurd. Er is geen vraag vanuit Fontys als het gaat om landbouw & zorg.

HAS Den Bosch is in gesprek met Saxion maar doet daar nog niets mee.

Twee zaken die meespelen bij de samenwerking tussen groen en grijs onderwijs:

1. De enorme grootte van het grijs onderwijs in het HBO. Dit maakt deze instellingen log. Bij MBO speelt dit minder.
2. Groen onderwijs verschuift richting grijs onderwijs maar houdt het in eigen huis. Een voorbeeld daarvan is de opleiding Food & Design bij HAS Den Bosch.

3.2 Een parel in onderwijs praktijkinnovatie; case op de Eemlandhoeve

In het kader van het Kigo project Stad-en-Land is er in 2011 een pilot gestart op onder andere de Eemlandhoeve waar leerlingen van een aantal groene (o.a. Groenhorst Barneveld en Nijkerk, CAH groen Almere, STOAS) en grijze (o.a. Vathorst college, Kwadrant Lasenberg, Oostwende college, CNME Schothorst) onderwijsinstellingen in arrangementen bij elkaar gebracht worden. Het is een voorbeeld hoe grijs en groen onderwijs elkaar ontmoeten en van elkaar leren waarbij de praktijk (Eemlandhoeve) de centrale ontmoetingsplaats voor optimale kennisbenutting vanuit grijs en groen kan zijn.

Het kan als onderwijs praktijkinnovatie beschouwd worden vanwege de volgende aspecten:

1. Nieuwe rol van de ondernemer en zijn lokatie
De ondernemer en lokatie als initiator en middelpunt waar kennis en leeractiviteiten in de praktijk voor de leerling bij elkaar komen. Niet het groene en niet het grijze onderwijs dat de stap naar de andere kant neemt, maar de praktijk die samenbrengt op basis van behoefte aan kennis.
2. Nieuwe vorm van samenwerking
De brede en bijna ongedwongen samenwerking die hier tot stand wordt gebracht is te zien als een nieuwe ontwikkeling. Verbinding vanuit meerdere onderwijsinstellingen, maar ook de bewuste stad-land verbinding die maatschappelijk van grote waarde is.

Hieronder een nadere uitleg wat er gebeurt, als voorbeeld en inspiratie.

Intentie in het project is onder andere grijs en groene leerlingen elkaar te laten ontmoeten op een multifunctioneel landbouwbedrijf waar voedsel (eten) en voedselproductie (landbouw) op een praktische manier bij elkaar komen. Tijdens de ontmoetingsmomenten krijgen de leerlingen van grijs onderwijs de opdracht de leerlingen van groen iets te leren over voedselbereiding of verkoop. Andersom leren de leerlingen van groen onderwijs de niet-groenen hoe voedsel te verbouwen en te oogsten.

De pilot

In 2011 is er in de pilot projectmatig gewerkt aan (een greep uit):

- a. Het bij elkaar brengen van groen en grijs onderwijs;
- b. Van de grond tot de markt volgen van de Eemlandhoeve producten;
- c. Maken draaiboek voor uitvoering werkzaamheden op het bedrijf;
- d. Verzamelen van veel foto en filmmateriaal en deze beschikbaar maken voor onderwijs.

Het vervolg (eind 2011) voorziet in het consolideren van het draaiboek, verankering binnen de school(en) en op de Eemlandhoeve en verdieping op een aantal elementen. Het gaat dus door. Het geheel wordt verder afgerond met het vastleggen van het proces en de resultaten voor didactische doeleinden.

Stippen aan de horizon

Het project heeft twee stippen aan de horizon gezet waar men naar toe wil werken, en van waaruit ook teruggeblikt kan worden wat er verder nodig is:

A. *Streekmarkt*

op de Eemlandhoeve gekoppeld aan de Dag van het Nationaal landschap dat ook in het teken van de Smaak van de Streek zal staan. Amersfoort wil in 2012 hoofdstad van de smaak zijn en daar doet de regio aan mee. Inmiddels heeft Nationaal Landschap ook de intentie uitgesproken mee te doen, een mooi verankeringspunt. Dag van Nationaal Landschap op 16 juni (Smaakvol landschap!), wordt gekoppeld aan de streekmarkt van het Stad-en-Land project.

B. *Landschapsdiner*

Het Landschapsdiner wordt gekoppeld aan de medewerking vanuit een docent verzorging (voedsel, kooklessen) van opleiding Oostwende. In de afronding van het project is een 'Echt Eten dag' met docenten/deelnemers en partners en management gepland. Onder leiding van een goede kok worden streekmenu's bereid en in het landschap genuttigd. Eén en ander is vastgelegd in een folder.

Voorlopige resultaten en conclusies

Lopende het project komen de volgende voorlopige resultaten en conclusies op tafel:

- Goede afspraken zijn nodig voor de teelttechnische kant (onderhoud), vakantiedagen e.a.
- Goede werkinstructies zijn noodzaak voor deze processtappen.
- Verder uitbouwen van de volgende waardevolle producten is van belang (hier wordt aan gewerkt):
  - Draaiboek Groen Ondernemerschap voor school en praktijkbedrijf
  - Werkbladen (didactisch materiaal) met opzet en doel van de werkzaamheden
  - Fotoboek van het project Groen Ondernemerschap van start tot eind
  - Streekmarkt + Landschapsdiner: georganiseerd door leerlingen groen/grijs onderwijs

Een regieteam vanuit het onderwijs (grijs en groen) is verantwoordelijk voor de taakverdeling. Hierbij niet alleen aandacht voor de verdeling van taken maar ook voor de creatieve kant t.b.v. de uitwerking van vormgeving van lesmateriaal e.d. Speciale aandacht is er voor de persoonlijke benutting van organisatievaardigheid (ondernemerstalent).

3.3 Conclusies

Groen onderwijs doet voorzichtige pogingen om grijs onderwijs te benaderen. De ervaringen in het MBO zijn overwegend goed, maar niet alle materialen van bijvoorbeeld een ROC zijn over te nemen.

Samenwerking kan ook gekoppeld worden aan een praktijklocatie als ontmoetingsplaats waar het grijze en groene onderwijs (docenten en ook leerlingen) een optimale leeromgeving creëren. Het initiatief tot versterking van multifunctioneel landbouw onderwijs kan op deze manier bij de multifunctionele landbouw (MFL) sector en ondernemers komen te liggen. Het Kigo project Stad-en-Land (o.a. op de Eemlandhoeve) is een parel die deze samenwerking laat zien.

Bij het HBO is het moeilijker samen te werken, de HBO instellingen in het grijze onderwijs zijn erg groot en dat maakt deze instellingen log. Als zowel de groene als de grijze HBO instelling een soort kennistransfer kent dan is het gemakkelijker samen te werken.

Samenwerking lijkt in het groene HBO onderwijs minder aan de orde omdat het groene onderwijs opschuift richting grijs en het onderwijs in eigen huis probeert te houden.

Het grijze onderwijs weet op haar beurt het groene onderwijs nog niet echt te vinden, op een enkele uitzondering na.

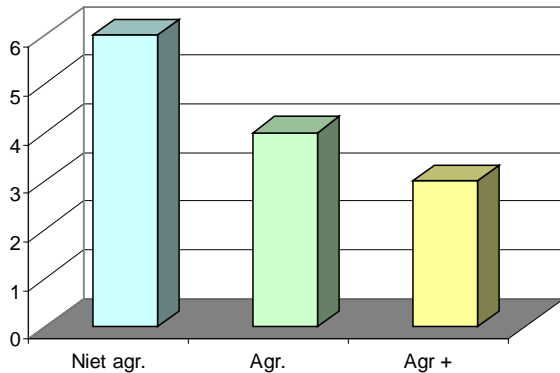

4. Verdieping met Junior Waardewerkers

In de oktober (2011) netwerkbijeenkomst van de Junior Waardewerkers heeft een eerste verkenning plaatsgevonden naar de beleving van deze oud studenten m.b.t. de beleving van zowel groen als grijs onderwijs.

4.1 Over Junior Waardewerkers en hun opleiding

Junior Waardewerkers is een kennisnetwerk van 13 jonge Multifunctionele landbouwondernemers, actief in meerdere takken van de verbrede landbouw.

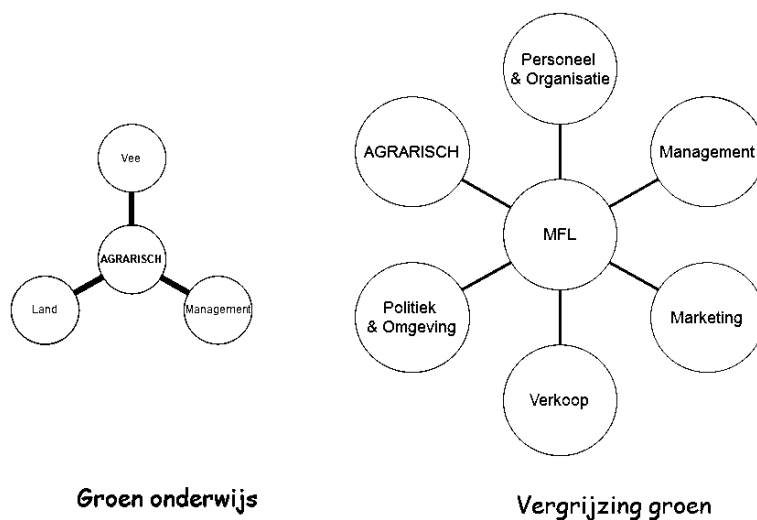
Kijkend naar de genoten opleiding (figuur 1) hebben 5 ondernemers een volledig groene (agrarische) opleiding genoten, 6 van hen een grijze (niet agrarische) opleiding. Een aantal heeft beiden doorlopen of heeft na de opleiding aanvullende opleiding gehad. Opleiding was onder andere gericht op zorg, bedrijfskader, recreatie en wellness.

Figuur 1: genoten opleiding van Junior Waardewerkers (Agr + = groen en grijs)

4.2 Beleving door Junior Waardewerkers

Opvallend is dat alle Junior Waardewerkers met een groene opleiding vinden dat deze niet goed aansluit op hun behoefte als MFL ondernemer nu. Ze geven zelf aan dat ze hierover ontevreden zijn. Aangetekend daarbij dient te worden dat de groep Junior Waardewerkers 2 tot 5 jaar geleden is afgestudeerd en de ontwikkelingen van het groene onderwijs nadien niet stil hebben gestaan (wat lastig kwalitatief is uit te drukken).

In de beleving van jonge MFL ondernemers gaat het vooral om wat ze zelf de “vergrijzing” van het groene onderwijs noemen, doelend op het inbrengen van ‘grijze’ onderdelen in het onderwijs. Klassiek groen onderwijs is vooral gericht op de aspecten land, (productie-)techniek en management van de productie, daar waar de MFL ondernemer met vele andere aspecten in de praktijk van doen heeft maar dus niet altijd de bagage hiervoor heeft meegekregen.

Figuur 2: behoefte aan ‘inbrengen grijs’ in groen onderwijs. Bron: presentatie A. Kloek, Junior Waardewerker

Voor de Junior Waardewerker maakt het niet uit op welke manier in de behoefte wordt voorzien, zolang het voor de student/leerling maar toegankelijk en op maat is.

In de inventarisatie naar de eigen ervaring komt het volgende beeld (tabel 1) als gevraagd wordt naar

- Welk onderwijs gevolgd?
- + wat is als goed of positief beleefd i.r.t. wat je nu in werk nodig hebt?
- - idem maar dan in negatieve zin, wat je zeker gemist hebt.
- Welke verbeteringen of tips kun je geven?

	Onderwijs	+ goed	- gemist	'beter & tips'
Groen	MAS MAS+HAS HAS ondernemerschap HAS veehouderij HAS bedrijfskunde	Praktijk vee Financieel Leiding geven Strategisch mgt Basiskennis Sociale vaardigheden Administratie Brede kijk Netwerken Presenteren	Verbreiding+ management Waarde toevoegen Personeel Marketing 'kaas' Organisatorisch MFL opleiding Ondernemerschap Affiniteit MFL	Individuele aandacht c.q. maatwerk Les waardecreatie Naschoolse cursus
Niet groen c.q. grijs	HBO communicatie HBO bedrijfsmanagement MBO bedrijfsmanagement WO planning/landschap	Financieel management Marketing Website Problemen oplossen Creatief denken Netwerken Presenteren	Landbouwkennis Toerisme Communicatie Concrete praktijk Onderhandelen	Over starten eigen bedrijf Praktijkopdracht Betrekken bedrijfsleven Betere selectie leerlingen

Tabel 1: beleving en waardering van genoten grijs en groene onderwijs

4.3 Conclusies

Een eerste inventarisatie onder de Junior Waardewerkers levert het beeld op dat het eerder genoten onderwijs niet goed aansluit op de behoefte, of althans wat er met het inzicht van nu en als ondernemer, nodig was. Groen onderwijs komt er in het beeld niet goed af, daarbij aangetekend dat het natuurlijk niet om de situatie van nu maar een paar jaar geleden gaat.

Maar leidt dit commentaar tot bruikbare verbeterpunten? Dat is een lastigere kwestie. Dat de MFL ondernemer van morgen behoefte heeft aan andere kennis en vooral vaardigheden (zoals marketing, personeel, waarde creatie, etc.) is duidelijk. Net zoals duidelijk is dat dit niet altijd (goed) wordt aangeboden vanuit het groene onderwijs, evenals dat het grijze onderwijs aanbod mist op specifiek landbouwterrein.

Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat groen vakken van grijs meer naar zich toe zal moeten halen, of haar leerlingen moet verbinden met grijze onderwijsmodules buiten het eigen terrein. Daarbij is er de terugkerende tip om de uitdaging aan te gaan om in te zetten op flexibiliteit en maatwerk.

5. Workshop onderwijs met Junior Waardewerkers en GKC

Op 2 november 2011 in Woudenberg vond de workshop “Tussen groen en minder groen onderwijs (verbinding groen-grijs)” plaats. In bijlage 2 het integrale verslag, in dit hoofdstuk een weergave van de ontmoeting, bevindingen en conclusies.

5.1 Doel en aanpak

Vier Junior Waardewerkers een aan 8-tal GKC ambassadeurs (onderwijscoördinatoren en personeel speciaal belast met de ontwikkeling naar verbetering onderwijs voor de MFL doelgroep) gingen met elkaar in verbinding om te zoeken naar verbeteringen van onderwijs.

Het volgende programma is gevolgd:

- I. Aftrap en kennismaking
- II. Lunch met opdracht
“wissel leuke ervaring of anekdote uit over vroeger op school. Over waar had ik nou echt wat aan... “
- III. In vraaggesprek met Anne Kloek en Djuke van der Maat (Junior Waardewerkers met groen resp. grijs onderwijs)
- IV. Lagerhuisdebat
Stelling: “Als ik nu student was koos ik liever voor niet groen + (MFL) onderwijs”
- V. Ronde tips & reflectie

5.2 Uitwerking van de workshop

De opbouw van de ontmoeting voorziet in verkenning, luisteren en leren, discussie, spiegeling, confrontatie, het benoemen van de parels en voorbeelden en uiteindelijk een ronde met wat er verder mee gaat gebeuren.

Uit de geanimeerde gesprekken en de levendige discussie kan worden opgemaakt dat de verkenning naar verbetering onderwijs leeft, maar ook dat ze al in volle gang is. De ontmoeting met huidige jonge ondernemers wordt als zeer waardevol gezien. Er ontstaat al tijdens de uitwisselingsopdracht bij de lunch een collectieve basis voor verdere uitwerking:

Het besef dat het gaat om de ontwikkeling van ondernemerschap. Van het opleiden van vakmensen naar (ook) het opleiden van ondernemers.

Aanbevelingen van een Junior Waardewerker zijn dan:

- Leerlingen/studenten met een agrarische achtergrond een niet-agrarische opleiding laten doen.
- Niveau 2 MBO leerling heeft vooral agrarische functie op bedrijf, zoals dierv verzorging. Ervaring leert dat deze leerlingen dan nog niet snel een MFL tak oppakken of hierin geïnteresseerd zijn.

Dus ook weer de nuancering dat niet alles om ondernemerschap draait, in ieder geval niet op de lagere niveaus. (zie ook paragraaf 5.3).

De confrontatie van de ondernemers met het groene onderwijs zet de vraagstelling over verbetering van het onderwijs op scherp. Na de relatief nog veilige conclusie (op papier c.q. presentatie), dat geen van de ondernemers tevreden was over het groene onderwijs (destijds), wordt dit in het Lagerhuisdebat nu pijnlijk voelbaar. Zelfs na de nodige uitwisseling van ervaringen tijdens de lunch en daarna bij het uitwisselen van argumenten zeggen de ondernemers nog steeds dat je nu nog steeds beter niet kunt kiezen voor groen onderwijs.

Procesweergave:

Stelling:

“Als toekomstig MFL-ondernemer kun je beter kiezen voor niet groen onderwijs”.

4 deelnemers waren het met de stelling eens (waaronder 3 Junior Waardewerkers), 3 personen maakten geen duidelijke keus (in midden) en 8 personen waren het er niet mee eens.

Twee debaters verdedigen de pro- en contra stelling.

Henk (PRO stelling; beter niet groen):

“Boeren leer je wel van je vader. MFL competenties moet je halen bij niet-groen want is er niet bij groen”.

Ron (Contra, verdediging groen): “Groen onderwijs is goed uitgangspunt want erg flexibel”.

Debat:

Pro: “Sommige docenten zijn wel flexibel maar andere docenten zijn dat niet, een aantal zaken is moeilijk te regelen.

Contra: “Dat is bij elke school. Maar bij groen onderwijs kleine scholen en dus korte lijnen”.

Pro: “Bij samenwerkingsprojecten komt MFL wel aan bod”. Contra: “Dat proberen we wel”.

Contra: “Er zijn dus openingen maar als MFL student moet je het wel zelf regelen (voor je zelf opkomen)”

Na ronde 1 is het aantal Pro's gegroeid naar 6, verder 1 twijfelaar en 8 niet mee eens. Groen verliest aan kracht, “is dit veelzeggend?” (een opmerking van een deelnemer)

Brede discussie n.a.v. debat

Ambassadeur: “Veel ondernemerschap in opleiding, dat vind je niet bij ROC”.

Ondernemer: “MFL is MKB”.

Ondernemer: “Veel gehad aan niet groene marketing opleiding”.

Ambassadeur: “Op basis waarvan kies je voor groen of niet groen?”.

<antwoorden blijven uit>

Ondernemer: “Nu liever een algemene bedrijfskunde opleiding”.

Ondernemer: “Paardenkennis van thuis. Liever een algemene opleiding”.

Het debat had vooral de functie van het scherp krijgen, niet zozeer aan te tonen dat ondernemers geen heil zien in de toekomst van het groene onderwijs ten dienste van de MFL sector. In de latere discussie blijkt dat men graag meedenkt en zelfs meewerkt aan betere kwaliteit.

5.3 En hoe verder

Gevraagd is naar wat men, naar aanleiding van opgedaan inzicht, mee naar huis neemt. Hieruit komen de volgende ‘beloftes’ of inzichten.

Onderwijs MBO:

- MBO meer inrichten als ondernemersopleiding; 4e jaar specifiek richten op MFL pakket met diploma;
- MFL = affiniteit stimuleren; 4e jaar MBO is dan voorsorteren richting HBO;
- Inzicht: HBO <-> MBO, zoveel verschillen;
- MBO breder inzetten, ook op spoor van bekend is bemind waardoor je meer VMBO leerlingen krijgt. Nu stroomt 85% van de VMBO leerlingen door naar een niet groene opleiding;
- Werken aan wegnemen weerstand VMBO (onbekend en onbemind). MBO'ers die lesgeven aan VMBO;
- Maatwerk nodig, individuele begeleiding, meerkeuzes, zijstappen, zeker bij MBO.

Onderwijs HBO:

- Houd (ontwikkel) MFL binnen groen onderwijs! Daar hoort het;
- HBO en MFL: breder pakket aanbieden;
- HBO breder laten worden door zogenaamde minoren aan te bieden;
- Tijd om buitenschools te gaan denken;
- Ook luisteren naar leerlingen, leerling centraal; flexibiliteit gevraagd!

Ondernemers (Junior Waardewerkers):

- Activeren praktijkdocent om mee te gaan met andere behoeften MFL ondernemer;
- Projectmatig werken zoals bijvoorbeeld in de melkveehouderij: MBO + HBO + Melkveeacademie;
- Samenwerking groen en niet groen onderwijs om bepaalde vakken (b.v. marketing) op een andere opleiding te doen;

- Inspiratie:
op de Eemlandhoeve loopt een mooi voorbeeldproject waar grijs leert van groen en andersom (VMBO en MBO), door simpel elkaar te ontmoeten en dingen aan elkaar te laten zien (zie hoofdstuk 4).

5.4 Leerpunten

De volgende leerpunten kunnen worden opgemaakt uit de workshop:

1. Groen onderwijs moet zich wat MFL betreft richten op opleiding van ondernemerschap, maar dat geldt vooral voor HBO en MBO 4 niveau. MBO 2 en 3 blijft gericht op vakmanschap.
2. Verschil in leerbehoeften maakt maatwerk noodzakelijk
Er is verschil in leerbehoeften tussen iemand die MFL ondernemer wil worden en iemand die iets van MFL moet weten. Ook is er verschil in leerbehoeften tussen iemand met een agrarisch bedrijf die zich oriënteert op MFL en iemand die een MFL bedrijf heeft (2e generatie).
En ook is er verschil tussen wel of niet afkomstig van een agrarisch bedrijf. De eerste kan zich concentreren op niet-agrarische vakken, de tweede juist op de agrarische.
  - Dit biedt kansen voor het groen onderwijs om leerlingen/studenten van niet agrarische afkomst aan te trekken die een MFL bedrijf willen starten (bijvoorbeeld zorglandbouw) en hen een (aangepaste) agrarische opleiding aan te bieden.
  - Dit vraagt om maatwerk per student/leerling. Hierbij moet er ook aandacht zijn voor de begeleiding van de leerling/student bij het bepalen van de opleidingsbehoefte (persoonsontwikkeling, hoe te helpen bij wat hij/zij nodig heeft).
3. Verschillen in leerbehoeften maken het juist ook ingewikkeld voor het onderwijs
Dilemma is bijvoorbeeld dat leerlingen op hun 16e of 18e niet weten wat ze willen, laat staan dat een 14-jarige kan kiezen.
Tip: besteedt meer aandacht aan deze doelgroep door ze te laten proeven van MFL.

6. Conclusies en aanbevelingen

Onderwijs voor de toekomstige MFL ondernemer lijkt te kort te schieten. Groen onderwijs is naar de beleving van de Junior Waardewerkers, als groep recent afgestudeerde MFL ondernemers, in ieder geval hiervoor niet goed op ingespeeld. Bevraagde ondernemers geven aan dat als ze weer voor de keuze zouden staan ze niet zouden kiezen voor groen onderwijs. Maar dat is wel achteraf bekeken, tijdens de opleiding weet niet iedereen dat ze later met MFL aan de slag zal gaan. Het maakt duidelijk dat het door het onderwijs inspelen op de persoonlijke behoefte van de leerling niet gemakkelijk is.

Het grijze onderwijs op haar beurt is niet actief bezig met het aangaan van samenwerking met groen en het is onduidelijk of ze wel kan inspelen op de behoefte van de toekomstige MFL ondernemer (dit is onvoldoende onderzocht).

Het groene onderwijs is in ieder geval zoekende. De materie en de uitdagingen om onderwijs voor de toekomstige MFL sector te verbeteren, dan wel het groene onderwijs hierop beter te laten inspelen, blijken complex.

Toch worden er stappen gezet en liggen er uitdagingen en kansen. Hieronder meer specifieke conclusies en aanbevelingen met betrekking tot hoe in het bijzonder grijs beter in groen ingepast kan worden. Hoe vooral het groene onderwijs beter kan inspelen op de opleidingsbehoefte van de toekomstige MFL ondernemer.

Conclusies over de verbinding van groen en grijs onderwijs:

1. Samenwerking tussen grijs en groen komt langzaam op gang maar vraagt om verdere uitbouw en flexibiliteit/maatwerk
  - Groen onderwijs doet voorzichtige pogingen om grijs onderwijs te benaderen. Ervaringen van samenwerking in het MBO zijn overwegend goed;
  - Samenwerking geïnitieerd vanuit grijs is er nog amper;
  - Initiatief tot samenwerking kan ook worden opgezet rond een praktijklocatie van een MFL ondernemer. De locatie is dan de centrale leer- en ontmoetingsplaats tussen groen en grijs, met een optimale inrichting van het onderwijsaanbod.
2. Groen onderwijs schuift op naar grijs
  - HBO onderwijs schuift richting grijs opleiden en probeert hiermee het onderwijs in eigen huis te houden.
  - Een MFL opleiding vraagt om focus op opleiden in ondernemerschap. Het leidt ook tot besef dat er een knip zit tussen vakmanschap (MBO t/m niveau 2 of 3) en ondernemerschap (MBO 4 en HBO).

Overige conclusies voortvloeiend uit dit onderzoek m.b.t. de versterking van het groen onderwijs als het gaat om multifunctioneel ondernemerschap:

3. Verschil in leerbehoeften maakt maatwerk noodzakelijk

Verschillen in leerbehoeften bepalen een grote behoefte aan maatwerk per leerling/student. Dit biedt kansen voor het groen onderwijs om leerlingen/studenten van niet agrarische afkomst aan te trekken die een MFL bedrijf willen starten (bijvoorbeeld zorglandbouw) en hen een (aangepaste) agrarische opleiding aan te bieden.
4. Bij genoemd maatwerk hoort begeleiding van de student bij ontwikkeling van de eigen vraag.

Immers, het is nog lang niet eenvoudig om leerlingen op hun 16e of 18e te laten zeggen wat ze willen, die zijn nog vooral bezig met techniek, teelt en veehouderij. Dat maakt het voor docenten moeilijk om les te geven over MFL. Ontwikkeling van de eigen vraag ligt in het verlengde van de persoonlijke (ondernemers-)ontwikkeling.

Aanbevelingen voor groen onderwijs:

1. Groen onderwijs kan vakken van grijs meer in eigen huis halen, of kan actief haar leerlingen/studenten verbinden met onderwijsmodules die aangeboden worden door het grijs onderwijs. Het groen onderwijs kan daarbij voor elk vak op basis van efficiëntie en aanbod door grijs onderwijs een duidelijke keuze maken;
2. Richtgroen MBO meer in als ondernemersopleiding.
Verbreed de opleiding en zorg dat de praktijkdocenten meebewegen in de 'andere' behoeften van de MFL ondernemer. Daarbij differentiatie tussen niveau 2 en 3 (gericht op vakmanschap) MBO 4 op ondernemerschap en de daarbij de aansluiting op het HBO;
3. Ontwikkel als groen HBO en MBO meer maatwerk.
Dat kan gericht zijn op betere individuele begeleiding en aanbieden van interne of externe lesmodules;
4. Zoek als groen HBO en MBO actieve samenwerking met (netwerken van) MFL ondernemers om optimaal leeraanbod, samen met grijs onderwijs, tot stand te brengen.

Aanbeveling voor de multifunctionele landbouw als sector waaronder (deel)sectororganisaties en (netwerken van) MFL ondernemers:

1. Zoek actief de samenwerking met zowel groen als ook (delen van grijs onderwijs) en benut de kracht van de praktijk als ontmoetingsplaats voor optimale kennisbenutting.

Bijlage 1 Lijst personen die bijdrage hebben geleverd

Junior Waardewerkers

Anne Kloek
Arjan Sandt
Djuke van de Maat
Henk Huijgen

Onderwijs GKC

Ron Methorst (CAH Dronten)
Marjo Baeten (HAS Den Bosch)

Onderwijs en GKC ambassadeurs

Carolien Bierens (Prinsentuin College)
Ferd van de Ven (Helicon Opleidingen)
Rita Hanekamp (AOC Groene Welle)
Lianne Zandman (AOC Groene Welle)
Wiranda Stam (AOC Friesland)
Remco van der Kooij (Clusius College)
Hanno Smit (AOC Oost)
Heleen van Wingerden (Wellantcollege)

Overigen

Jan Huijgen (Eemlandhoeve, KIGO Stad en Land)

Bijlage 2 Verslag workshop met GKC ambassadeurs en Junior Waardewerkers

“Stimuleren van verbinding groen en grijs onderwijs”

Op 2 november 2011 te Woudenberg (Boerenstee)
Met GKC ambassadeurs, GKC team en een viertal Junior
Waardewerkers.

Programma

1. Aftrap en kennismaking
2. Lunch met opdracht
“wissel leuke ervaring of anekdote uit over vroeger op school.
Waar had ik nou echt wat aan... “
3. In vraaggesprek met Anne en Djuke
over hun onderwijsbeleving
4. Lagerhuisdebat
Stelling: “Als ik nu student was koos ik liever voor niet groen+
(MFL) onderwijs”
5. Ronde tips & reflectie

Aftrap en kennismaking

Henri Holster begeleidt de sessie en trapt nog voor de lunch af met
aanleiding en doel:

*“Stimuleren van verbinding groen en grijs onderwijs door vandaag de
GKC ambassadeurs in ontmoeting en gesprek te laten gaan met een
viertal junior Waarde-werkers”.*

Of ook:

- Voortborduren op eerdere prikkeling door Anne Kloek
- Verdere verkenning ...
- Verbinden
- (nieuwe) ideeën & actie

Henri laat een aantal prikkelende beelden zien van hoe de
oud-studenten het zien (deels materiaal van Anne Kloek).

Deelnemers (zie kader) stellen zich voor. Achtergrond van de Junior
Waardewerkers is:

- Anne: MFL bedrijf 't Geertje; zorg, restaurant, geiten,
kaasmakerij
- Arjan: paardenmelkerij
- Djuke: Fruitbedrijf met winkel
- Henk: Eemlandhoeve, gericht op MFL vanuit professioneel
boerenbedrijf in middelpunt (zijn ambitie)

Deelnemers workshop

Junior Waardewerkers

Anne Kloek
Arjan Sandt
Djuke van de Maat
Henk Huijgen

GKC ambassadeurs

Carolien Bierens - Prinsentuin College
Ferd van de Ven - Helicon Opleidingen
Rita Hanekamp, Lianne Zandman -
AOC Groene Welle
Wiranda Stam- AOC Friesland-
Remco van der Kooij - Clusius College
Hanno Smit - AOC Oost
Heleen van Wingerden - Wellantcollege

Vanuit het GKC

Peter Nugter
Pieter van der Werff
Ferd van de Ven
Ron Methorst

Organisatie en begeleiding

Henri Holster (Livestock Research)
Marcel Vijn (PPO)

Lunch met opdracht

Direct na de aftrap wordt de broodjeslunch genoten, werktijd gaat echter door om met elkaar in gesprek te gaan. In gesprek met jonge ondernemers, die kans krijg je niet elke dag. De opdracht meer concreet: "wissel leuke ervaring of anekdote uit over vroeger op school. Over waar had ik nou echt wat aan... "

Tijdens de lunch wordt volop en enthousiast geluisterd en gedebatteerd. Het gaat ergens om! Bij de uitwisseling van ervaringen worden al de eerste conclusies getrokken, één ervan: het gaat allemaal om ondernemerschap!

Na de lunch, in gesprek met jonge ondernemers

Henri laat de inventarisatie, die eerder bij alle Junior Waardewerkers is gemaakt, zien. Een aantal hebben grijs en anderen groen onderwijs gehad. Hieruit is nog niet zomaar te zeggen waar de verbeterpunten (of missers) van grijs of groen zitten. Sommige zaken worden door beide soorten studenten genoemd.

WW JR inventarisatie				
	onderwijs	+ goed	- gemist	'beter & tips'
Groen	MAS	Praktijkvee	Verbreiding + mgt	Indiv. aandacht
	MAS+HAS	Financieel	Waarde toevoegen	Les waardecreatie
	HAS ondernemerschap	Strategischmgt	Personeel	
	HAS veehouderij	Basiskennis	Marketing	Naschoolse cursus
	HAS bedrijfskunde	Sociale vaardigh.	'kaas'	
Niet groen	HBO communicatie	Administratie	Organisatorisch	
	HBO bedrijfsmgt	Brede kijk	MFL opleiding	
	MBO bedrijfsmgt	Netwerken	Ondernemersch.	
	WO planning/landsch	Presentieren	Affiniteit/MFL	
	HBO communicatie	Fin. Mgt	Landbouwkennis	Overstarten eigen bedrijf
	HBO bedrijfsmgt	Marketing	Toerisme	
	MBO bedrijfsmgt	Website	Communicatie	Praktijkopdracht
	WO planning/landsch	Problemenoplos.	Concrete praktijk	Betrekken bedrijfsleven
		Creatief denken	Onderhandelen	Beter selectie leerlingen
		Netwerken		
		Presentieren		

Het is de opstap om in gesprek te gaan met twee jonge ondernemers, Djuke (grijs onderwezen) en Anne (groen onderwijs, maar zonder landbouwachtergrond). Ze worden bevraagd. Een impressie:

- Djuke heeft veel plezier aan haar opleiding beleefd.
- Tijdens haar opleiding was nog niet duidelijk dat ze het bedrijf zou overnemen, anders had ze een andere opleiding gekozen
- Anne: Ook veel plezier gehad op de 'boerenjongens'school. Niet van agrarische afkomst, dus veel plezier van agrarische vakken. Daar heeft ze nu nog plezier van in het MFL bedrijf.
- Djuke heeft agrarische kennis buiten opleiding gedaan (op bedrijf ouders en melken in Nieuw Zeeland)
- Anne: Belangrijk bij MFL is ondernemerschap. Aanbeveling: leerlingen/studenten met een agrarische achtergrond een niet-agrarische opleiding laten doen.
- Vraag van ambassadeur: Niveau 2 leerling: Wat is hun plaats op het MFL bedrijf? Anne: Vooral agrarisch. De ervaring leert dat deze leerlingen niet snel een MFL tak oppakken. Anne probeert ze wel te betrekken bij MFL takken.
- Djuke: presentatievaardigheden zijn belangrijk. Als Djuke nu mocht kiezen dan had ze gekozen voor een niet agrarische marketing opleiding.

Lagerhuisdebat

Stelling:

"Als toekomstig MFL-ondernemer kun je beter kiezen voor niet groen onderwijs".

4 deelnemers waren het met de stelling eens (waaronder 3 JWers), 3 personen maakten geen duidelijke keus (in midden) en 8 personen waren het er niet mee eens.

De debatleider daagt twee woordvoerders van de pro- en contragroep hun stelling te verdedigen in twee minuten. Henk Huijgen (niet groen) vs. Ron Methorst (groen).

Henk: "Boeren leer je wel van je vader. MFL competenties halen bij niet-groen want is er niet bij groen".

Ron: "Groen onderwijs is goed uitgangspunt want erg flexibel".

Debat:

Henk: "Ron is wel flexibel maar andere docenten zijn dat niet". Een aantal zaken is moeilijk te regelen. Ron: "Dat is bij elke school. Maar bij groen onderwijs kleine scholen en dus korte lijnen".

Henk: "Bij samenwerkingsprojecten komt MFL wel aan bod". Ron: "Dat proberen we wel".

Henk: "Er zijn dus openingen maar als MFL student moet je het wel zelf regelen (voor je zelf opkomen)"

Na ronde 1 is het aantal Pro's gegroeid naar 6, verder 1 twijfelaar en 8 niet mee eens. Groen verliest aan kracht, "is dit veelzeggend?" (een opmerking van een deelnemer)

Brede discussie

- Ambassadeur: "Veel ondernemerschap in opleiding, dat vind je niet bij ROC".
- Henk: "MFL is MKB".
- Anne: "Veel gehad aan niet groene marketing opleiding".
- Pieter: "Op basis waarvan kies je voor groen of niet groen".
- Henk: "Nu liever een algemene bedrijfskunde opleiding".
- Arjan: "Paardenkennis van thuis. Liever een algemene opleiding".

Ronde leerpunten, tips & reflectie

Wie neemt er wat mee naar huis of wil iets meegeven?

- MBO meer inrichten als ondernemersopleiding; 4^e jaar specifiek richten op MFL pakket met diploma.
- MFL = affiniteit stimuleren; 4^e jaar MBO is dan voorsorteren richting HBO
- HBO .. MBO; zoveel verschillen
- Arjan: Praktijkdocent moet meegaan met andere behoeften MFL ondernemer.
- Probleem: Leerlingen weten op hun 16e of 18e niet wat ze willen, laat staan dat een 14-jarige kan kiezen. Laat deze doelgroep vooral juist van MFL proeven.
- Anne: Projectmatig werken zoals in de melkveehouderij: MBO + HBO + Melkveeacademie
- Pieter: MBO breder inzetten, ook op spoor van *bekend is bemind* waardoor je meer VMBO leerlingen krijgt. Nu stroomt 85% van de VMBO leerlingen door naar een niet groene opleiding.
- Houd MFL binnen groen onderwijs! Daar hoort het.
- HBO en MFL: breder pakket aanbieden.
- Werken aan wegnemen weerstand VMBO (onbekend en onbemind). MBO'ers die lesgeven aan VMBO
- Het is tijd om buitenschools te gaan denken
- Ron: HBO kan breder worden door zogenaamde minoren aan te bieden.
- Maatwerk nodig, individuele begeleiding, meerkeuzes, zijstappen, zeker bij MBO
- Anne: Samenwerking groen en niet groen onderwijs om bepaalde vakken (bijvoorbeeld marketing) op een andere opleiding te doen.
- Ook luisteren naar leerlingen, leerling centraal; flexibiliteit gevraagd!
- Henk: Op Eemlandhoeve loopt een mooi voorbeeldproject waar Grijs leert van Groen en andersom (VMBO en MBO), door simpel elkaar te ontmoeten en dingen aan elkaar te laten zien.

Toegift; nabespreking met Junior Waardewerkers

- JWers: meer verbinding tussen groen en niet groene onderwijsinstellingen. Marcel: "dit kwam er bij de docenten niet uit terwijl er in de praktijk wel het e.e.a. gebeurt".
- Anne: Verschil maken tussen mensen die MFL ondernemer willen worden en mensen die iets van MFL moeten weten.
- Kigo Multileren: docentstages op bedrijven van Junior Waardewerkers. MFL ondernemers kunnen/moeten op deze manier onderwijs (en uiteindelijk zichzelf) helpen.

Verslag door: Marcel Vijn en Henri Holster